

208444

208444

AMINTIRI
DIN
PROPAGANDA IN RUSIA
(1917)

DE

MIHAIL DRAGOMIRESCU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

BCU Cluj / Central University Library Cluj



BUCUREȘTI
Editura Librăriei SOCEC & Co., Societ. Anon.
1928

A M I N T I R I D I N P R O P A G A N D A I N R U S I A

(1917)

DE

MIHAIL DRAGOMIRESCU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

BCU Cluj / Central University Library Cluj



Biblioteca Universității Regele Ferdinand I,
din CLUJ.

№.....3089.....1928.....

EXEMPLAR LEGAL.

BUCUREȘTI

Editura Librăriei SOCEC & Co., Soc. Anonimă

1928

D-lui I. G. Duca
Spre afectuoasă amintire

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAP. I.

PREGĂTIRILE

În monumentală sa operă „Istoria războiului pentru întregirea României“, d. *Kirițescu* pomeneste numele multor profesori universitari, care au avut misiunea de propagandă în Franța; dar nu pomeneste de loc pe al acestora, care au avut aceeași misiune în Rusia, tocmai în preajma marilor lupte de la Mărăști și Mărășești. Vina nu e a lui, ci a profesorilor, care, deși având documente interesante în legătură cu acele vremuri, nu le-au dat publicității. În aceste pagini caut în parte să umplu această lacună.

Trecut de vârsta maximă ostășească, n'am putut avea nici un rol oficial pe front, nici la partea sedentară. Dar, în afară de publicistica curentă, la care am luat parte, între altele, în polemica între *Take Ionescu* și *N. Iorga* cu privire la limba germană în școli, — am căutat să-mi găsesc un rol, răspîndind în

jurul meu, și în modul cel mai tenace, optimismul robust, ce mă însuflețea, în privința victoriei finale. Am făcut-o o lună de zile la Galați, apoi la Iași; dar mai cu seamă în mijlocul universitarilor, pentru al căror exod din București jucasem oarecare rol.

Fusesem membru al „Acțiunii Naționale“ și vicepreședinte al „Acțiunii patriotice“, și agitaseam prin discursuri în întruniri publice la Brăila, Caracal și București pentru intrarea în acțiune. Impreună cu cei mai mulți colegi, sub conducerea *D-rului Toma Ionescu*, întretinusem acțiunea universitară în aceeași direcțiune. Eram dintre cei deochiați și, într'un caz nenorocit, trebuia să părăsesc Bucureștii. În momentele de mare frământare socială, întreaga noastră ființă, cu toate adâncurile ei mistice și insondabile, se pune, fără să vrem, în mișcare. În optimismul meu rămăsesem la Rucăr, în spatele frontului, pînă la 1 Septembrie, dar presimțirile, ce nu se spun niciodată, mă îndemnau cît mai repede spre București. Sceptic față de veștile rele, în adîncul sufletului, totuși, pipăiam și posibilitatea plecării în Moldova. Această stare îndoită, una mărturisită plină de optimism, alta cît se poate de pesimistă, dar nemărturisită, prinsese adînci rădăcini în sufletul meu, mai cu seamă de cînd visasem un vis ciudat, cam pe la jumătatea lui Septembrie, într'o noapte bîntuită de frica țepelinelor, și care mă ducea la concluzia sigură.

în mod mistic: „Vom fi bătuți, dar îi vom bate“. — Și astfel se înțelege pentrece stam în neconținut contact cu *Take Ionescu*: vream să știu cum stau lucrurile în realitate și să-mi iau măsurile. Intr'o Joi, după sfântul Mihail, aflu că lucrurile nu stau bine de loc. Nemții cuceriseră Craiova și se apropiiau de podul de la Stoenesti. Cu satisfacție, d. *Paul Brătășanu* aflase (lucru neadevărat) că podul fusese distrus și că, în chervane, avutul lui de la nu știu ce moșie, venea tihnit în spre București. Mă mîngîiam cu o rezistență a noastră pe Olt; dar veștile din spre Dunăre îmi tăiară speranța. Sîmbătă mă prezint la *Take Ionescu*. — Noi, universitarii ce ne facem? — Voi rămîneți aci! — Să rămînem aci? Dar *Toma* unde este? — E la Iași. — El, la Iași, și noi, aci, asta nu se poate; el trebuie să fie pe un loc cu noi.

Take Ionescu a înțeles, și a luat repede o hîrtie de scrisori: — Am să-i scriu *doctorului Angelescu* să vă facă un tren special. — Cu acea scrisoare, m'am dus îndată eu la ministrul lucrărilor publice, și d. Dr. *Angelescu* a făcut tot posibilul să întocmească un tren pentru Luni, 14 Noemvrie, în care trebuia să ne imbarcăm la stația B. M. Duminică trebuia să primim bilete speciale pentru acest tren. Am dat de veste tuturor colegilor pe care i-am putut întîlni; dar, deși toți și le-au luat, unii n'au voit să plece. Mergînd împreună cu unul

dintre colegi pe Bulevard, după ce ne luasem biletele, par'că și-acum îl aud: — Eu aș zice să nu mai plecăm. Nemții sînt oameni civilizați: ce-o să ne facă? — Poate să nu ne facă nimic; îi răspund eu; dar nu pot suferi să văd soldatul german încortînd pe străzile noastre, pe prizonierii romîni — și ne-am despărțit.

Eu am făcut, într'un fel, greșeala de n'am mers cu acel tren pînă la Iași. De la Buzău m'am despărțit de părintele *Lucaci*, care mersese în acelaș compartiment cu noi, și ne-am grămădit eu, soția, băiatul și un nepot într'un tren mizerabil, care în 24 de ore, de-abia ne-a dus dela Buzău la Galați, unde am stat o lună. Cînd am ajuns cu mare greu, la Iași, în ajunul Crăciunului, toți mă întrebau: „Ți-ai luat pasportul?“ — „Pentru?“ — „Pentrucă, noi, universitarii, trebuie să plecăm în Franța: aci peste 10 zile, vin Nemții!“ M'a uimit panica ce cuprinsese pe colegii mei. Cu veștile ce le aduceam de la spatele frontului, cu liniștea cu care le debitam, puteam încuraja pe unul-doi; dar ceilalți? M'am dus la Universitate, și, în această adunare de colegi, am dat primul rost public optimismului meu. Colegii vreau să plece imediat, și eu le ceream să amîne plecarea pînă la 10 Ianuarie. Mi s'a admis propunerea, și așa se face că exodul universitarilor s'a amînat cu 6 luni, adică tocmai în preajma Mărășeștilor.

În acest timp, am contribuit la două fapte de interes public: la fondarea „Asociației profesorilor universitari” inițiată de răposatul fost rector *I. Atanasiu*, și, al doilea, la telegrama de mulțumire pentru poporul american, pe care profesorii noștri au trimis-o lui *Wilson*, precum și la patru universități din Statele-Unite. Telegrama fusese compusă de mine, și *Take Ionescu* o acceptase. Ea suna astfel:

În mărețea luptă a dreptului contra forței, a democrației contra absolutismului, a libertății popoarelor mici în contra arbitrariului și lăcomiei celor mari, Statele-Unite și-au spus cuvântul puternic, cumpătat, hotărât. Fără nici un interes material și mișcate numai de interesul ideal al omenirii, ele au luat partea dreptului, democrației, libertății. Membrii corpului didactic din regatul României și din provinciile române încă subjugate, cetățeni ai unui popor mic, astăzi plin de suferințe, dar și mai plin de speranțe, — cu conștiința neamului nostru mai vie ca oricând, ne simțim sufletul plin de admirațiune față de gestul mării republici de peste Ocean și dăm glas nemărginitei noastre gratitudini pentru puternicul popor depărtat, a cărui inimă, în aceste momente crude, bate totuși atît de aproape de aceea a micului nostru popor.

Această telegramă n'a fost subscrisă nici de toți profesorii universitari, nici de toți ceilalți. Teama de venirea Nemților la Iași cuprindea încă multe suflete și cu deosebire pe mulți localnici ieșeni, și-i făceau prudenți. Totuși am

putut în Aprilie să adun 88 de semnături, și telegrama, publicată în „*Evenimentul*“, a fost expediată în America prin Maiu.

În tot acest timp, alte gânduri ne frământau pe câțiva dintre noi. Noi n'așteptam scăparea decât de la Ruși, și, cu toate netrebnicile, ce se povesteau că Rușii fac, la noi în țară, noi le puneam pe seama stării de războiu. Rusia, din cauza aceasta, luase în imaginația noastră proporții gigantice. Trebuia s'o cunoaștem, ba chiar s'o iubim. Și ni se părea curioasă atitudinea acelor, care vedeau într'însa pe ireductibilul nostru vrășmaș, care medita să ne trădeze și să se înțeleagă cu Germania, ca să ne împartă. Faptul ne părea incogitabil pentru o conștiință omenească! Era atât de monstruos și atât de în contradicție cu dreptul și istoria popoarelor, că nu-l puteam primi aplicat tocmai poporului, de la care așteptam salvarea. Acestea erau sentimentele noastre și, din tot sufletul am fi vrut să mergem în Rusia, ca să stabilim relațiuni prietenești cu factorii intelectuali de acolo. În deosebi, eu, personal, aș fi vrut să merg la Universitatea din Harcov, unde aveam în învățămînt, o cunoștință, despre care voiu vorbi mai la vale. Pentru misiunea culturală de propagandă, pe lângă această din urmă Universitate, făceam adesea intervenții pe lângă *Take Ionescu*. Ca om pozitiv însă, care prevedea greutatea din partea cealaltă a

guvernului, sau ca om politic, care, cu cît poate întîrzia rezolvarea unei chestiuni, cu cît i se pare că lucrează mai bine, *Take Ionescu* mă tot amîna. Intr'o zi, ne mai avînd ce să facă, îmi spune: „Să-mi prezinți un memoriu și să-mi arăți într'însul temeiurile, scopurile misiunii și numele persoanelor, care au să facă parte din ea“. Și astfel e eșit memoriul privitor la misiunea culturală în Rusia, compus de mine, și avînd în anexă un memoriu special artistic, compus de pictorul *Costin Petrescu*.

Scopul misiunii era precizat în șase puncte, pe care le citez din original:

„1. Să facă auzit glasul culturii romîne de pe măcar o catedră universitară, iar conferințele ținute să fie publicate într'o limbă occidentală;

2. Să adune elemente în vederea unei lucrări pentru Romîni despre civilizația rusă;

3. Să compună o carte, pentru cunoștința Rușilor, despre Romîni și cultura lor;

4. Să găsească mijlocul cel mai lésnicios pentru învățarea limbii ruse de către miile de elevi ce plecau în Rusia și în genere pentru școalele noastre;

5. Să adune elementele privitoare la organizația școlară rusă; — și mai cu seamă:

6. Să facă propagandă orală, favorabilă cauzei romîne, pe lîngă reprezentanții marcanți ai învățămîntului rusesc, precum și scrisă, prin publicistică“.

Iar membrii, care se propuneau să ia parte

În această misiune, erau, în afară de subseminatul pentru literatura universală:

D. Pompeiu, pentru științele exacte;

O. Densusianu, pentru filologia romană și română;

Gh. Murnu, pentru arheologie și istorie;

Gh. Murgoci, pentru geografie;

Costin Petrescu, pentru artă;

Gh. Popa, pentru învățămînt, și

Francisc Lebrun, ca secretar.

Cum se vede, comisiunea avea toate organele necesare, ca, la rigoare, să formeze un centru intelectual român în Rusia, care, față de forțele locale, sînt sigur că ar fi avut un mare răsunet. S'a părut însă, probabil, că o asemenea misiune ar fi costisitoare; că, oricît de strălucite rezultate ar fi putut obține, ele puteau fi ușor anulate de alți factori mai însemnați, diplomatici sau militari, cărora puțin le păsa de legătura sufletească dintre Rusia și România; și că, poate, în entuziasmul pentru cultura rusească, această misiune s'ar fi angajat prea mult într'o direcțiune vătămătoare culturii românești. Oricum ar fi, misiunea nu s'a putut înfiripa, și d. *I. G. Duca*, ministrul instrucțiunii, micșorînd proporțiile prin viziunea omului de stat, a ajutat individual pe cîțiva din membrii propuși, pentru ca fiecare, pe socoteala sa și cum va crede de cuviință, să contribuie la unul sau altul din sco-

purile formulate. Și-așa se face că unii n'au plecat de loc; alții au trecut doar prin Rusia, călătorind mai departe. Singurii, care am putut pleca împreună, dar avînd în vedere două centre deosebite, am fost eu, care mă duceam, după cum îmi propusesem, la Harcov, și *O. Densusianu*, care mergea la Moscova.

Dar cu ce mijloace de succes puteam merge într'o țară imensă, necunoscută și vorbind una din cele mai grele limbi din lume?

În măsura intervenirilor pe lîngă *Take Ionescu*, cu care aveam legături politice, căutam să-mi prepar mijloacele. Dela începutul lui Februarie încep să învăț serios rusește. La Maiu, ajunseseam să pot citi gazetele rusești ce veneau la Iași de la Kiev, între altele cea mai populară era „*Kievskaiia Mîslî*“ („*Gîndul Kieului*“). În acelaș timp, caut să mă pun în legătură cu cunoștința mea din Harcov, profesorul *Prodan*. Român rutenizat, apoi germanizat, *Prodan* devenise profesor rus de gimnaziu la Harcov și docent (eu îl credeam profesor) la Universitate, unde, în vremuri, *Hasdeu* își făcuse o parte din studii. *Prodan* avea de soție pe o unguroaică de familie nobilă — și din această însoțire, se născuse băiatul *Șura* (Alexandru) *Prodan*, acum bacalaureat și absolvent de mult, și cu mari elogii, ale Conservatorului de muzică din Berlin: un foarte bun concertist de la vârsta de 6 ani. Prin 1907, între

această familie și între poetul *D. Nanu* se le-
gase un fel de prietenie de vară, la *Wörishof-*
fen, unde făceau cu toții cura lui *Kneip*. Eu
tocmai scosesem „*Convorbiri critice*“, și *Nanu*
eră unul din primii ei colaboratori. La *Wöris-*
hoffen ei au vorbit, pe semne, și de mine.
Rezultatul a fost, că peste câteva luni de zile,
mă pomenesc cu un *articol filosofic* trimis din
Rusia pentru „*Convorbiri critice*“ și subscris
Prodan. Eră scris într'o limbă imposibilă și
trată o chestiune de specialitate. I-am răspuns
d-lui *Prodan* că revista mea nu e filosofică și
l-am rugat să-mi trimeată alt articol, în care
să vorbească obiectiv de starea filosofică ru-
sească de pe acea vreme. N'am mai primit ni-
mic. Dar în 1914, după declararea războiului
mondial, mă pomenesc cu o scrisoare de la
el, în care mă rugă să trimit din România la
Budapesta o scrisoare anexată. I-am făcut
serviciul; i-am trimis recepisele, — și-acum;
firește, de el îmi aduceam întâi aminte, când
era vorba de o călătorie culturală în Rusia.

Deși nu eră nimica hotărît în privința mi-
sionii — eră deabia pe la 15 ale lui Ianuarie —
totuși de plecarea universitarilor se vorbea
mereu; iar eu îmi luasem hotărîrea, cu misiune
fără misiune, să nu mă depărtez prea mult
de hotar. Mă atrăgea necunoscutul unei noi țări,
unei noi culturi, unei noi limbi. Nu se putea
să nu mă duc în Rusia; iar Harcovul mi se
părea mai potrivit, nu numai pentrucă aveam

speranța de a găsi acolo pe *Prodan*, dar și pentru că era departe de zona porturilor, unde mișunau dezertorii socialiști și anarhiști din armata noastră, în frunte cu faimosul *Bujor*.

La sfârșitul lui Ianuarie scriu lui *Prodan*. El îmi primește îndată scrisoarea, dar răspunsul, trimes și el îndată, nu-mi sosește decît a doua zi de Paști. Drum scurt la dus, greu la întors. Eră un simbol pe care trebuia să-l înțeleg mai târziu.

Transcriu acî răspunsul său, caracteristic ca limbă și ca trăsură spirituală:

Charcov Costomarovskaya 15.
BCU Cluj / Central University Library Cluj
3,16 Febr. 1917

Mult stimatē domnule coleg,

Voastră scrisoare am primit astăzi. Nenorocirele rebelului noi suferim 2½ ani; noi le răbdăm cu nădejde de bun succes — deplină victorie asupra vrăzmașilor toate omenirei. Peste cîteva luni se va sfîrși groasnicul rebelul. Voastre studiile limbei și literaturii rusești vor afla sprijini de a mea parte, cît este în a mea putere.

Viața în Charcow s'a făcut tare scumpă, dară tot e mai bună decît în Petrograd ori în Moscova. Noi putem cumpăra toate lucrurile dară, cu mare prețu. Și produse alimentare sînt tare scumpe: un funt (= 400 gram) unt de vacă costă 3—3½ ruble; un funt de carne,

60—65 de cop. ²; pînea albă 12—16 cop. pînea de seară — 7 cop., funt de cafea (Mocca) ².

Tare greu e de a afla o locuință (logement), dară odaile mebl. (chambre meublée) se pot găsi cu 50—70 ruble pe lună; masa (table de hôte au trois plats) costă $\frac{1}{2}$ —2 ruble pe o dată. Nostru oraș este plin de fugitori evacuați de la Polonia — cîte 50000 de suflete; încă se află azi în Charcov 20000 studenți de opt școale superioare și 10000 de bolnavi soldați în hospitaluri. Pentru aceasta e tare greu viața noastră, dară cu 350 de ruble se poate cu mare economie trăi cu familia de 3 și 4 persoane, dară fără a cumpăra straile și fără cheltuelile extraordinare.

Dacă veți veni la Charcov, eu cu mare plăcere vă voi sprijini în toate trebele de traiu și de menagiu; pe vreme pot da o odaie (chambre meublée) la mine, pînă cînd veți găsi locuință. În hoteluri e greu să căpăta o odaie.

Primiți încredințarea de a mea deosebită stimă.

Isidor Prodan...

Așa îmi răspunse *Isidor Prodan*, precum se vede, nu se poate mai prevenitor, tocmai în cecece era mai prețios pe vremea aceea — traiul material.

KIEVUL

La 26 Mai sfîrşisem toate pregătirile de plecare și la 27 ne imbarcarăm într'un vagon de clasa I, împreună cu *O. Densusianu*, de care trebuia să ne despărțim la Razdelnaya și cu *Sarno*¹⁾, locțiitor de consul general italian la Moscova, și astfel am călătorit confortabil pînă la Kiev.

Sarno era un personagiu superficial, dar amabil și interesant. Cu o barbă albă și o frunte îngustă, fredonînd cu fiorituri opere italienești, îți făcea, cu figura lui trandafirie, veșnic veselă, impresia unui bătrîn frumos pe deasupra, și foarte atent către soția sa gîrbovită, bătrînă și urîtă. Cîte n'am pus noi la cale! Pînă și Concordatul, care nu s'a încheiat pînă astăzi! Avea copii răspîndiți prin toată Europa, și o profesoară de matematică — în Caucaz. Nu pot zice că cele două zile de călă-

¹⁾ Cartea sa de vizită: *Cav. Prof. Dionisio de Sarno Giorgio*, Gérant du consulat Général d'Italie.

torie au fost neplăcute; dar totuși, parcă ne-a lăsat impresia unui măr frumos, în care găsești deodată o stricăciune. Eră amabilitate, dar nu era respect.

În drumul spre Kiev facem cunoștință cu un tânăr ofițer din Varșovia, *Suvalski*, care c rupea pe franțuzește. Cînd a văzut împrejurimile Kievului, la 500 de km. de front, săpate cu nenumărate tranșee, a exclamat „*Ils sont fous*“. Se vede însă că habar n'avea ce are să se întîmple nici cu Rușii între dînșii, nici cu Nemții! Dar cea mai neplăcută întîmplare a fost citirea celui mai recent număr al gazetei „*Gîndirea Kievului*“, în care guvernul român eră acuzat că trimite în Rusia emisari pentruca să excite progromuri în contra Evreilor; că pe front au și început execuțiile în contra lor și că „emigranții ruși“ (adică evreii supuși streini) sînt maltratați într'un mod barbar de către romîni. Eră pe vremea după condamnarea la moarte a colonelului *Sturdza* și a altor personagii sus puse, și după executarea locotenent-colonelului *Crăiniceanu*. Am înțeles că ziarul acesta era filosemit și antiromînesc, dar n'am șovăit o clipă să mă duc la redacția ziarului, ca să protestez și să le-arăt adevărul. M'a primit un tânăr simpatie *Mihail Semenovici Milrudi*, care vorbea binișor franțuzește. I-am exprimat mirarea că tocmai cînd, ca frați de arme, Ruși și Romîni, sînt în ajunul ofensivei în contra inamicului comun, se găsesc organe,

care vor să facă vrajbă între cei doi aliați. Dar *Milrudi* vine cu o telegramă nouă, în care se anunță persecuția Evreilor pe front, prin executarea unui dezertor. Il fac atent că tot pe front a fost executat *Lt. colonel Crăiniceanu* fiu de fost ministru, și că curtea marțială a condamnat la moarte, în contumacie, alți fii de oameni tot așa de sus puși. Nu știu dacă l-am convins, fapt este că „*Kievskaiia Mîsli*“ n'a mai publicat telegrama, dar n'a publicat nici articolele mele franțuzești, în care căutam să restabilesc adevărul. *Milrudi*, în adevăr mi-l tradusese din franțuzește în rusește, și mi-l și arată că e gata de tipar. Se vede însă că el aștepta, pentru folosul ziarului, și alte argumente, și articolul rămase în manuscris. De-aș fi avut mijloace bănești să cumpăr bunăvoia ziarului, lucrurile ar fi mers ușor.

Dar n'aveam.

Am căutat să întrebuițez alte mijloace. În Kiev mai apăreau două ziare mai căutate. Unul, care căuta să rivalizeze, în opinia populară, cu „*Gîndirea Kievului*“, era „*Cele din urmă știri*“ („*Posledniia novosti*“), și a doua, mult mai puțin citită, „*Kevlianinū*“. Cel d'întîi avea nuanța democrată și socialistă, și era condus de *Grigoriu Haimovici Breitman*; cel de-al doilea era conservator sfielnic, condus de câțiva profesori, între care, am aflat mai în urmă, era și *Bubnovū*, decanul Facultății de litere din localitate. Am căutat să mă pun în

relație cu acești conducători ai opiniei publice, încercînd să profit de rivalitatea dintre aceste ziare și „*Gîndirea Kievului*“.

Breitman m'a primit foarte democratic, — în cămașă, vîrîță, e drept, în pataloni. Eră și cald grozav și, în micul lui cabinet, o zăpușală spăimîntătoare. Nu știa franțuzește, și mi-a dat, ca să-mi spun păsul, un redactor jovial, care știa binișor această limbă. M'am plîns, firește, de atitudinea ziarului advers, — de intrigile pe care vrea să le bage între Ruși și Romîni, teamai acum în preajma ofensivei și mă rugaiu să-mi publice ei articolul. Mi s'au arătat foarte binevoitori, mai cu seamă cînd îmi arătau nemulțumirea în contra „*Gîndirii Kievului*“. M'au rugat însă să-l mai scurtez, fiindcă „*Posledniai Novosti*“ într-adevăr n'aveau spațiu. L-am redus. Mi l-au redus și ei suprimînd tot ce privea chestia socialistă, și articolul a apărut sub semnătura „*Prof. M. Dragomirescu*“, și sub forma următoare:

DIN ROMANIA

Cu toate greutățile mari ce întîmpină, România continuă a-și pregăti armata de luptă.

Ea nu pregetă să-și facă datoria, ca de altminteri și armata de sprijin ce-i dă marea sa aliată Rusia.

În acest timp, guvernul se ocupă să voteze reformele, alcătuindu-și adunările constituante. Aceasta însemnează, vorbind altfel, că Romî-

nia are aceleași interese ca și Rusia, că ea merge pe acelaș drum cu Rusia, cu care România se simte aliată pentru totdeauna. De aci urmează că noi trebuie să dăm o atenție deosebită acelor vești tendențioase care se răspîndesc acum în Rusia și produc agitații în România.

E adevărat că „emigranții“ ruși din România au avut să sufere mult. Dar ei n’au suferit mai mult decît nefericitul popor și nefericita oaste, care, de frig, de foame și boli, și-a pierdut mai mult de a patra parte din efectivul dela început. Numai doctori au perit de molime peste 200.

Chestiunea evreiască a fost denaturat înfățișată. Și în mod absolut este neadevărat că guvernul român a trimis în Rusia emisari pentru ca să pună la cale progromuri.

Poporul român crede în democrația rusească și nu-și închipue că poate progresa decît în legătură cu noua și democratica Rusie.

Pentru a înțelege sensul acestui articol, trebuie să ne amintim că Țarul căzuse și că acum domnea în toată Rusia spiritul socialist, care nu vrea să audă de nici un altfel de stăpînire. Cu lupii trebuie să urli, și, numai urlînd cu ei, am putut strecura desmintirile care înveninau raporturile dintre Romîni și Ruși.

În acelaș timp, am căutat să mă pun în raport și cu laturea cealaltă — cea conservatoare. Am vizitat, mai întîi, pe rectorul *Țiucovici*, care știa foarte puțin franțuzeste, dar care se vedea că e un om de inimă, însă numai

cu anume curaj. Mai viu, mai energic la spirit, trupeș și cu un cap gros, caracteristic Ucrainenilor, mi s'a părut decanul Facultății de Litere, *Bubnovă*, care vizitase Bulgaria și avusesese prilej să treacă și prin România. Iși aducea aminte de unele nume de stații cu terminări care semănau a rusește. *Bubnovă* știa să vorbească franțuzește și-am stat cu el mult de vorbă. A fost prima lovitură de ciocan în stînca încrederii mele în puterea Rusiei. Eu căutam să-i împărtășesc entuziasmul meu pentru „marea“ Rusie, cu bogățiile ei imense, cu orașele și rîurile ei mari, cu strălucirea mistică a turnurilor ei de aur, cu nesfîrșitul număr al soldaților ei. „Stăm rău, foarte rău!“ îmi spuse el. „Anul trecut a trebuit să ne strămutăm cu Universitatea tocmai la Samara, pe malul Volgăi, și nu se știe, dacă nu vom fi nevoiți s'o facem și a doua oară!“ Eu îi cîntam entuziasmul poporului românesc pentru „marea împărăție“, și cum suvenirul trecerii Rușilor prin România a lăsat urme plăcute. Mi povesteam cum tatăl meu, oridecîteori avea cîte-o mare supărare, n'avea alt cuvînt decît să-și exprime părerea de rău că n'a plecat în Rusia cu căpitanul rus, care-l juca pe genunchi cînd eră mic și care îl ceruse de la părinți, să-l ia cu dînsul! Dar *Bubnovă* repeta mereu: „Dumneavoastră, de departe, vedeți strălucirea; noi, de aproape, vedem scorbura: Rusia se prăbușește, și noi, intelectualii, n'aveam cum

s'o susținem!" Eu totuși, de la premisele amabile, căutam să-l aduc la trebuințele serioase. Și i-am propus să-i dau un articol pentru „*Kievlianin*“, în care vorbeam de România, de destinele ei și de raporturile prezente și viitoare între România și Rusia. Mi-a dat o promisiune vagă. Am căutat să-l mai văd, ca să-l conving să-mi publice articolul. Nu m'a mai primit. Mîhnit atunci, i-am trimis o scrisoare, în care mă plîngeam că nu susține cauza amicitiei dintre Ruși și Romîni. Se vede că l-a atins misiva mea. Mi-a întors vizita și, negăsindu-mă acasă mi-a lăsat a cartă, pe care erau scrise următoarele în franțuzește. (O redau cu sintaxa și ortografia originală):

J'avais une affaire pressée pour laquelle je sortis à 9 matin. Rien de ce que vous soupçonnés n'est vrai. Vous auriez pu me voir ce matin si Vous ne Vous en étiez pas aller immédiatement. Je n'étais pas encore habillé et je parlais au téléphone. Mais je dois avouer que Vous avez mal choisi l'heure pour nouer des relations. Nous somme trop près chez nous pour interesser de quelque autre chose que le salut de la patrie.

Lucru era evident. Deși cu spiritul mult mai vînjos decît rectorul *Tîcovici*, tensiunea voinței lui *Bubnov* eră tot atît de slabă. Pe cît de siguri se arătau gazetarii de la „*Gîndirea Kievului*“, pe atît de fricoși și fără vlagă erau profesorii cu credința conservatoare. Spiritul

revoluționar se simțea a tot puternic în atmosfera spirituală a fiecăruia dintîrînșii, și nu știau ce cale să ia. Căci, la urma urmelor, de ce *Bubnovă* n'ar fi publicat ceea ce o gazetă ca „*Cele din urmă știri*“ putea să publice? Negreșit o explicație se mai găsea: profesorii erau mai toți țariști, panslaviști, ruși habotnici, și orice cuvînt bun spus, chiar pentru o țară aliată, li se părea o înjosire a propriei lor țări. Unde mai pui că România, în ochii lor, trecea drept o țară reacționară, și o laudă a ei, ar fi putut să-i facă suspecti în ochii revoluționarilor?

Oricum, simțeam că la Kiev nu mai era de făcut nimic; cu atît mai mult, cu cît profesorul specialist de lucruri romînești, cu care aș fi putut să intru în legătură, eră dus la Moscova. Pretutindeni se simțea o atmosferă turbure, în care aspirațiile Ucrainilor de a deveni un popor de sine stătător se încrucișau cu dîrzele avînturi socialiste, ce aveau să devină, mai tîrziu, bolșevism.

Kievul urla de meetinguri. La fiecă colț de stradă vedeai cîte un soldat urcat pe vreo piatră sau treaptă de scară și perorînd în fața unei mulțimi, care-și îngroșa rîndurile.

Am avut la început impresia că nu e țară pe lume, care să aibă mai mulți oratori decît Rusia. Mai pe urmă, cînd am început să pricep mai bine ruseasca vorbită, am văzut că volubilitatea și energia vorbirii celor mai mulți

cratori — provenea din faptul că repetau de sute de ori aceleași clișee în legătură cu doctrinele lui *Marx*, cu pacea, „fără anexiuni și contribuțiuni“, cu apeluri la muncitorime să se organizeze, cu îndemnuri la independența Ucrainei.

Dar cu toată turburarea ce căuta să provoace aceste meetinguri, viața își urma, în Kiev, cursul său normal.

Kievul este unul din cele mai frumoase orașe ale lumii. De departe te isbește numeroasele turnuri de aur ale bisericilor și cu deosebire grupul Precistei, mânăstirea renumită și veche de sute de ani, din apropierea orașului. Gara într'adevăr e lamentabilă: o hardughie imensă de lemn, ridicată în locul gării vechi arse. În această construcție joasă, neagră, murdară, furnicau mii de oameni în cea mai mare parte soldați și „bejenți“ („băjenari“, „pribegi“), care-și căutau drumul în mulțimea trenurilor, care plecau din ce în ce mai greu și mai puțin regulat.

Dar cum intri în oraș, te minunezi de lungimea nesfârșită a bulevardelor largi din jurul lui, de mărimea construcțiilor, dar mai cu seamă de marele bulevard al Creștinilor, care duce la „Grădina publică“ de pe marginea Niprului. Cu monumente cum eră coloana lui Vladimir, cu mari restaurante, cu crânguri și păduri ce țin cinci kilometri, suspendate la o

sută de metri de-asupra fluviului, această grădină este unică în felul ei. Frumusețea o face apele bogate ale Niprului, care jos sub verdeață, bat pîntecele vapoarelor și trec cu putere sub poduri mărețe.

În această grădină, — mai cu seamă sărbătoarea — războiul nu se simte cîtuși de puțin. În fiecare zi se dau concerte sub aer liber cu muzică germană — concerte după toate regulele artei, vizitate de o lume imensă, care, apoi, umple restaurantele elegante. Acolo am auzit admirabila muzică așa de expresivă, scrisă de un francez, pe cuvintele baladei atît de cunoscută a lui *Goethe* „Ucenicul vrăjitor“ — și am gustat-o, cu tot obiceiul lui *Sarno*, care, stînd lîngă mine, fredona într'una tot ce cînta orchestra, dar cu mici adaosuri... de retorică muzicală.

Dar oricît de frumos ar fi fost Kievul și oricît de plăcută viață în sînul lui pe vreme de războiu, — tot nu puteam rămîne mai mult într'însul. Mă chema Harcovul.

HARCOVUL

Mai înainte de a pleca din Kiev, m'am crezut dator să împărtășesc impresiile mele, d-lui *I. G. Duca*, ministrul instrucțiunii, al cărui trimis special mă consideram. Dar n'am primit nici atunci nici mai târziu vrun nou îndemn.

Dela civilizație spre orientul semicivilizat — acesta e drumul dela Kiev la Harcov.

După o așteptare de aproape o noapte în așa numita gară a Kievului, plină de coji de semințe de floarea soarelui, — și după un ne-caz mare cu un hamal ce nu se ținuse de cuvânt, — ne-am urcat înfine în tren. O cabină cu două paturi, și cu tot ce-i trebuie unui călător la un drum de mai multe zile. Nevoia învață pe om, și, cum în Rusia orașele sînt depărtate unele de altele pînă la călătorii de zile și săptămîni, trenurile sînt prevăzute cu tot confortul. Mai toate vagoanele, chiar cele de clasa III, au compartimente cu paturi, în

care călătorii se culcă cu rîndul. În legătură cu această particularitate, îmi îngăduiu să povestesc o întîmplare, venită două luni mai tîrziu, cînd mă lecuisesem de tot de entuziasmul rusesc.

Veneam dela Harcov în spre țară. Nenorocul meu mă dăduse pe mîna unui soldat care, făcînd pe hamalul, îmi vînduse un bilet, probabil mijlocit dela vreun funcționar din gară, și se lauda să-mi găsească un loc bun în vagon. În adevăr, încăreiat cu valiza ce aveam, ne vîrîsem bine lîngă vagonul lung din coada trenului, ce mergea dela Harcov la Odesa. Dar iacă un ofițer ce zicea că face ordine, că-mi înșfacă pe soldatul hamal și-l asvîrlă tocmai în coada călătorilor, făcîndu-l să-mi restituie valiza. Și iată-mă, venit cel din urmă, înghesuit în coridorul vagonului, cu alte zeci de călători, care ocărau pe *Kerenski* și pe alți oameni din guvern, care aduseseră trenurile în așa hal. Am mers cinchit pe valiză și la fiecare moment deranjat de călătorii ce treceau cu mare greutate încoa și încolo, — cinci ceasuri, dela 1 noaptea cînd plecasem, pînă la 6 dimineța, cînd eșeam din *Poltava*. În toată vremea făceam și ascultam ocările și discuțiile călătorilor înghesuiți ca și mine — și nu ziceam nimic. Pe cînd un rus — evreu din Odesa — (actual „burjuu“, dar desigur viitor „bolșevic“) critica mai cu foc guvernul, nu știn cum îmi vine bine la limbă, că-i spun: „Nu guvernul e de vină, ci Rușii înșiși!“ El, curios,

mă întrebă: „De ce?“ — „Pentru că“, zice eu, „Rușii sînt „răbdători la rușine“ (terpelivii na pazóru). Dar Rusul-evreu, în loc să se supere de această caracterizare îndrăsneată, începù să facă un haz nespus. Iși scoase un carnet să și-o serie, și în curînd tot coridorul o află. Trezi un interes, la care nu mă așteptam. „Dar d-ta ce meserie ai?“ mă întrebă, mai apoi, Rusul. „Ia profesor“ (profesor pe rusește n'are decît o însemnare: „profesor universitar“). — D-ta ești profesor universitar și te canonești printre noi, — asta nu se poate!“ Și îndată îi puse în mișcare pe toți, și nu peste mult — și deși aveam bilet de clasa II, — mă văd instalat într'un pat într'o cabină de clasa I, de unde se sculase un alt călător, care-și făcuse somnul. Ce-a mai urmat voiui povestii altădată. Inchid parantezul.

Compartimentul în care ne urcăm noi acum, fusese cumpărat mai înainte și erà numerotat. Trenul erà expres. După unsprezece luni aveam să facem acelaș drum la întoarcere într'un vagon de vite: — drumurile noastre — imaginea evoluției vieții pe acea vreme.

La Harcov, după o zi și jumătate de mers admirabil, — am ajuns seara. Am fi vrut să mergem la *Prodan*, dar era tîrziu și, mai înainte de acest pas, trebuia o recunoaștere. Ba o recunoaștere mult mai circumstanțiată decît cea pe care am făcu-o a doua zi.

Prodan, în adevăr, erà în Harcov un compromis. Dar de unde puteam s'o știu eu? Am aflat-o după două luni în toate amănuntele dela profesorul *Smit*, care prezidase congresul tuturor gradelor de învățămînt, unde se pronunțase anetema în contra lui. *Prodan* nici nu mai putea să stea în Harcov și-și ceruse permutarea la Rostov, unde îndată după vacanță s'a și dus. El trecea de spion țarist, de denunțator al tuturor mișcărilor cu caracter revoluționar ale profesorimii din Harcov, — și acum, cînd căzuse țarismul, căzuse și el în oprobriul tuturor. Pas de te mai pune în legătură cu universitarii din Harcov, cînd eu aveam locuința sub acelaș acoperămînt cu *Prodan*!

Și cu toate acestea, -- și în neștiință de cauză — am făcut-o! A doua zi ne-am instalat într'o odață cu soția mea. Apartamentul mai avea un salon, o cameră de culcare și o sufragerie — toate destul de încăpătoare și chiar luxos mobilate. *Doamna Prodan* — bolnavă acum — dar primind pe toată lumea în pat, — nu se lăuda cînd spunea că e neam de baroneasă maghiar și că avea avere frumoasă în Ungaria.

De-a doua zi chiar, alerg după jurnale. Ca și în Kiev, în Harcov două ziare își disputau opinia publică. Una „*Iujnîi craiû* („*Marginea de sud*“) avea nuanța socialistă-filosemită, cealaltă, „*Ruscaia Jiznî*“ („*Viața rusească*“) a-

vea nuanța națională și era sub conducerea unuia dintre cei mai însemnați istorici ruși — un fel de *Iorga*, cu care se aseamnă și la stil, dar cu un iz mai popular, — *Pagodină*. Cea mai cunoscută, mai citită, mai bogată în materie, dar foarte prost tipărită, era „*Marginea de sud*“. Avea un tiraj de 250.000 de exemplare și era răspândită în toate orașele Ucrainei, la Marea Neagră și pînă în Crimeia. „*Viața rusească*“ vrea acum să-și ia sborul și căuta să submineze reputația celeilalte, deși cu mijloace materiale mult mai restrînse.

Impresia dintru început dela Kiev, o avui în Harcov cu mult mai puternică. Era mai departe frontul, și neadevărurile cu privire la România luaseră proporții fantastice. Și astfel, „*Marginea de sud*“ publică pe la mijlocul lui Iunie 1917, într'un articol subscris de un corespondent de războiu, *Unkovskîi*, cu privire la România, la armata și la populația sa, niște prăpăstii, pe lângă care poveștile din „*Gîndul Kievului*“ fuseseră floare la ureche. Negreșit nu puteam lăsa fără răspuns asemenea neadevăruri. Și scriu un articol de desmințire, cu care mă prezint la redacția ziarului. Dar ca și la „*Gîndul Kievului*“, mă țin cu vorba zece zile, după ce-mi arată articolul tradus, — și nu-l publică, probabil pentru aceleași principii ca și ale gazetei din Kiev. În vremea aceasta, — în timp ce făceam exerciții de rusește cu *Prodan*, care, la rîndul său, se exercita în romînește — urmă-

ream cu un interes din ce în ce mai mare „*Viața rusească*“, și astfel descoperii rivalitatea dintre gazeta „*Jidovească*“, cum îi zicea cu o ură neîmpăcată, *Prodan* țaristul, și dintre gazeta „*rusească*“, cu al căreia director totuși același *Prodan* nu era în bune relațiuni. Trebuia neapărat să întrebuițez același mijloc ca și la Kiev, și, deci, fără știrea lui *Prodan*, mă prezint la *Pagodinū*. Acî aflu, pentru întâia dată, că, trăgînd în gazdă la *Prodan*, călcasem cu stîngul. „Cum vrei D-ta să te pui în relație cu profesorii noștri universitari, cînd vor afla că locuiești în casa lui *Prodan*? Trebuie neapărat să te muți de-acolo!“ Rezerv, însă, chestia legăturii cu Universitatea, pentru mai tîrziu. Acum atrăseși atențiune lui *Pagodinū* că altul era focul meu. Si-i amănunții toate fantaziile publicate de „*Marginea de sud*“ și al căror conținut se va vedea numaidecît din articolul meu. *Pagodinū* se arătă gata să mi-l publice, dar nu avea pe cine să pună să-l traducă în rusește. Atunci, făcui o sfortare asupra mea însumi, îi mărturisii lui *Prodan* demersul meu și-l rugaiu să mi-l traducă. Astfel apărî în „*Viața rusească*“ cu data de 1 Iulie 1917 articolul, „Intru apărarea Romîniei“, subscris *M. Dragomirescu*, pe care-l reproduc mai jos:

Dintre cele patru mici state — Belgia, Serbia, Muntenegru și Romînia — care au suferit și sufer încă mult în actualul războiu mon-

dial, numai România, după părerea câtorva ziare rusești („Gîndirea Kievului“, „Noutățile Odesei“ și altele¹⁾), nu merită nicio simpatie din partea aliaților săi și cu deosebire din partea Rusiei. România, se zice, n'ar fi avut nici armată, nici ofițeri, nici arme, nici spitale, nici trenuri sanitare, nici medicamente. Ea numai s'a lăudat cu cei șase sute de mii de soldați; dar cînd Bulgarii au năvălit asupra a două divizii rusești în Dobrogea, — generalul Zăianciov ar fi fost nevoit să ceară întăriri din Rusia. România — așa afirmă dușmanii ei — ar prezenta doar un stat reacționar, care n'ar dori să meargă pe calea progresului, deoarece ea persecută pe Evrei, nu numai ne dorind să le dea drepturi politice, dar și sprijinind în potrive Evreilor și oarecare păături ale societății ruse. România, în acelaș timp, ar persecuta și pe socialiști. Ea și-ar fi dat Nemților grîul, iar acum are nevoie de ajutor din partea Rusiei, care ar fi fost obligată nu numai să primească milioane de prizonieri, dar chiar întreaga armată romînă, pe care această țară ar organiza-o după felul său. Din toate aceste pricini, România n'ar fi fost pentru Rusia decît o încurcătură și nu i-a adus niciun folos.

Pentru care cuvînt o parte din cunoscuta ziaristică rusească vrea cu orice preț să înnegrească România, nu înțeleg. În orice caz, în vremea cînd poporul rusesc se luptă pentru libertate și egalitate, el luptă și pentru dreptate și adevăr. Iar adevărul și dreptatea în cazul de față nu e de partea acestei publicistice.

În adevăr, în ce privește armata și guvernul

¹⁾ Redacția a suprimat numele rivalei „Marginea de Sud“.

romîn, se luase măsuri ca, la un caz, să treacă în Rusia, se înțelege cu cheltuiiala tezaurului romîn. În această împrejurare noi, ca și răniții noștri, evacuați dela Galați și Iași, am fi găsit în Rusia o bună primire. Dar propunerea de-a trece în Rusia armata romînă nu s'a înfăptuit: ea n'a trecut dincolo de Prut. Armata romînă a fost reorganizată sub ochiul ofițerilor francezi conduși de generalul *Berthelot*. Tot așa nu poate fi vorba decît de vreo zece mii de pribegi romîni, iar nu, cum s'a zis, de milioane, cînd știut este că întreaga populație a Romîniei de-abia întrece șapte milioane de locuitori.

Acceași lipsă de adevăr în ce privește spitalele. Noi am avut multe spitale (eu însumi am servit în spitalul cu No. 394); dar ele au fost nevoite să evacueze Galații și alte localități, pentru ca să facă loc spitalelor rusești, care, evident, erau de nevoie pentru cei opt sute de mii de soldați Ruși, care sînt acum în Romînia. Numai că numărul spitalelor noastre, din pricini neprevăzute, s'au dovedit neîndestulătoare: asprimea nemaipomenită a ernei și isbuenirea tifosului exantematic între pribegii, în număr de cinci sute de mii, din Muntenia, au făcut să fie nevoie, în mod absolut, de mai multe.

Detășamentele sanitare trimise de aliați, so-site și ele de-abia în Octomvrie, s'a întîmplat, ca și nouă, să sufere grelele încercări ale boalelor contagioase. Mari pierderi au încercat din această pricină nu numai soldații, dar mai cu seamă populația civilă.

În cîteva regimente au rămas mai puțin ca a patra parte din efectiv. E destul să amintim că, în Fevruarie și Martie al acestui an, au

murit două sute de doctori, fără să socotim pe studenți și farmaciști. Singur acest fapt ne dă o icoană de nenorocirile cu care ne-au lovit natura și împrejurările.

Românii vor păstra în veți un simțămînt de recunoștință infinită față de Rusia, pentru ajutorul pe care, în aceste vremi grele, l-a dat patriei noastre în situația ei tragică. Dar afirmarea că România n'a fost pentru Rusia decît o încurcătură fără de folos se arată neînte-meiată, dacă ne dăm seama de oarecare împrejurări:

1. Șase sute de mii de soldați romîni au trebuit să apere un front de aproape o mie kilometri, adică pe o întindere egală cu jumătatea frontului rus de apus dela Riga pînă la Bucovina;

2. În toată vremea luptei noastre, frontul de apus al Rusiei a rămas nemîșcat, și Nemții au avut puțința să retragă pentru lupta în contra Romîniei, forțe mari, și de pe frontul de apus, și de pe cel de răsărit;

3. Cu toate acestea Nemții în unire cu Ungurii, Turcii și Bulgarii au trebuit să se lupte cu noi patru luni de zile, pînă ce armata-rusă a sosit în Romînia, și au putut să cuprindă nu mai două treimi din teritoriul romîn.

Aceasta dovedește că armata romînă, cu toate lipsurile ei, și-a făcut datoria și că Romînia, intrînd în luptă în contra Nemților, n'a fost numai praf în ochii oamenilor. Ea a scăpat de peire armata lui *Sarrail*, care, fără atacul Romîniei, ar fi fost aruncat în marea Egee, iar Grecia, astăzi, n'ar mai fi de partea aliaților. Romînia, prin atacul ei, a ușurat succesele rusești și engleze din Asia Mică.

Numai jertfind sute de mii de oameni, Ro-

mînia a putut atrage trei sute de mii de inimi, care, altfel, ar fi putut să lupte în contra aliaților pe celelalte fronturi. Astăzi chiar, după ce s'a reorganizat armata romînă după noile metode de luptă, e neînțeleptesc lucru să discredităm, tocmai înaintea ofensivei, o jumătate de milion ostași romîni, care, pătimiși, așteaptă să intre în luptă în contra inamicilor comuni.

În ce privește învinuirea că Romînia ar persecuta pe Evrei și pe socialiști, e destul să spunem că de trei ani încoace s'a ales o adunare constituantă exclusiv pentru ca să introducă votul universal și să deslege chestiunea agrară într'un spirit absolut democratic. Chestiunea evreiască, după declarațiile guvernului romîn față de toți aliații, se poate socoti ca și deslegată.

Și iarăși nu faptul că am fi dat Nemților grîul nostru ne-a adus la situația de a cere ajutor Rusiei. Grîul ce fusese vîndut Nemților nu fusese încă predat, iar, în retragere, magaziiile cu grîu a fost arse, împreună cu rezervoarele de petrol. Grîul din Moldova a fost întrebuințat și pentru hrana armatei rusești din Romînia, deoarece, din pricina căilor ferate neîndestulătoare, armata rusă n'a putut fi hrănită numai cu grîul adus din Rusia. Nu e de mirare că, după isprăvirea grîului nostru, a trebuit să ne folosim de grîul rusesc.

Acesta e adevărul. Tendința de a înnegrî Romînia în fața Rusiei mai cu seamă în preajma ofensivei așteptate, nu poate fi înțeleaptă, cu atît mai mult, cu cît Romînia s'a smuls cu mari jertfe din rețeaua influenței pangermanice, pentru ca să intre în alianță cu Rusia și pentru ca să se apropie de dînsa și

sub raportul cultural, precum a stat lucrul mai aproape două veacuri pînă la 1866, cînd a început la noi politica germană. Poporul român și prin unitatea credinței și după amintirile istorice a păstrat totdeauna o adîncă simpatie pentru Ruși și Rusia, și caută nu mai puțin decît Belgia, prin simțirea și activitatea, să scape de influența pangermanismului.

Acest articol respingea punct cu punct toate învinuirile aduse de corespondenți ca *Unkovskii*, și „*Marginea de sud*“ nu numai că nu a avut ce să răspundă, dar, după două luni, prin pana aceluiăș *Unkovskii*, întoarce foaia și publică un articol elogios la adresa Romîniei și armatei sale, lucru cu care vom face cunoștință mai departe.

Dar nici *Pagodină*, nu a mers deocamdată prea departe, cu susținerea cauzei romîne. A fost destul că a luat apărarea Romîniei față de învinuirile aduse de ziarul adversar. Mai departe n'a înțeles să meargă, și un articol asupra chestiei evreești, care era calul de bătaie al publicisticeii socialiste, n'a mai fost publicat.

Eră și greu să isbutesc ceva mai mult în situația de... protejat al lui *Prodan*, — și, pînă la desfacerea întîmplătoarei tovărășii, multe nu puteam lucra. În așteptare, mă foloseam de *Prodan* — cum el se folosea de banii și de romîneasca noastră — ca să mă perfecționez în rusește.

LA KOCETOK

În Harcov, oraș jumătate ultra-modern, jumătate oriental-lipovenesc, — n'am stat nici două săptămîni. La 24 Iunie am plecat cu familia *Prodan* în vilegiatură, la 70 de kilometri de Harkov, pe malul Donețului, la Kocetok. De-acolo veneam din cînd în cînd la oraș pentru treburile în legătură cu publicarea articolelor și cu viața ce duceam acolo.

Kocetokul, unde a trebuit să stau zece luni, era o stație climaterică, pe care aș putea-o compara cu Cîmpina. Așezat pe un deal de o sută de metri de-asupra apelor albastre și nemîșcate ale Donețului, Kocetokul își amestecă vilele și casele țărănești cu marginea unei păduri de stejari, dintre care o parte formează parcul. Pădurea, cu unele văi încîntătoare, pline cu grădini, și cu drumuri ce se pierd printre infinitul trunchiurilor de copaci, — ține tîei poștii, și stejarii cresc în ea ca lumînările.

Pe Donețul misterios și adînc alunecă bărcile bătrînului *Gubenko*, care, cu undițele lîngă el, stă nemișcat urmărind mișcarea plutelor. Se fac plimbări ziua, și noaptea, pe lună; iar dimineața, lumea merge în pădure după ne-numărate varietăți de ciuperci.

În acest colț de pămînt locuiesc — avînd vile proprii — foști miniștri, profesori universitari, mari negustori, generali și înalți funcționari, ca în orice localitate aleasă de vară.

Ea se află la trei kilometri de Ciuguevū, cu vestitele grădini ale Caterinei celei Mari, cu o cetate, cu școală militară și cu două biserici — adevărate monumente — cu clopotele de argint, ce'n zile de sărbătoare, se aud melodioase în pădure.

Am aflat îndată că în Kocetok se află cîțiva profesori universitari, între alții, *Smit*, care mai tîrziu a devenit, la Moscova, comisar al poporului pentru muncă și *Goldin*, și cu ei am vrut neapărat să mă pun în legătură. Tot așa am aflat că cel mai respectat profesor universitar din Harcov este un român, *Buzescul*, care se trăgea din moldovenii aduși cu dînsul de *Cantemir-Vodă*, și care, în timp de două sute de ani, se rusificase.

Viața la Kocetok se făcea din ce în ce mai scumpă, — și noi, la *Prodan*, duceam o viață mai mult luxoasă. Trebuia să ne restrîngem; și eră și pretextul bine venit, ca să ne mutăm

dela *Prodan*, care-mi atârna de picior ca o ghiulea.

Și așa ne-am mutat la Makarenka, „vrăjitoarea“, cum îi zicea satul, singura *bolșevică*, în acea vreme, prin meleagurile acelea.

Nu pot trece mai departe cu povestea încercărilor mele de propagandă, fără să amintesc unele fapte, care, oricît de ciudate ar fi, nu pot să nu ațîțe interesul.

Dela publicarea articolului în ziarul „*Viața rusească*“, traiul în casa lui *Prodan* devenea din ce în ce mai greu, și din alte pricini, afară de cea pe care am spus-o mai sus. Tînărul *Șura Prodan*, care, cum am spus, învățase la Berlin și la Berlin avusese primele succese muzicale, era germanofil. Nu ne putea suferi, și-și făcea o plăcere să aducă, cu un aer de-o impertinentă naivitate și de triumf, veștile cele mai rele cu privire la frontul de răsărit. Fără să avem putința să adîncim sau să controlăm lucrul, deveneam, vrînd-nevrînd, din ce în ce mai deprimați, din cîte auzeam. Ba că Nemții au rupt frontul la Riga; ba că s'au revărsat peste Moldova; ba că s'a încheiat pace. Mai eram mîhnit și că *Pagodină* nu-mi publica articolul în chestia evreiască, la care se adăoga și faptul — acesta pozitiv — al ruperii frontului rusesc la Tarnopole în Galiția. Dacă Nemții cuprind Galiția, vor cuprinde, și Bucovina, și partea de sus a Moldovei, cu Dorohoiul nostru,

unde unicul meu fiu, în etate de 16 ani, era secretarul unui spital militar.

Apăsați de preocupările acestea, în seara de 10 Iulie stil vechiu, când ne pregăteam să ne culcăm, auzim un sgomot la oblonul ferestrelor — oblon, cu care toate casele de pe-acolo sînt prevăzute. Sgomotul părea un sbuciumat filfiit, care ne înfiora. Deodată izbucnește pe fereastră un porumbel alb de toată frumusețea. El cade mai întîi pe patul soției mele, își ea sborul spre mine, îmi stinge lampa, ce era așezată pe un scaun, și-mi cade drept pe piept. Il iau, cu inima palpitînd, în mîini, dar el nu se sbate, să scape. Mă uit adînc în ochii lui, dar ce puteam citi? Atît numai că avea ochii căprui, ca ai fiului meu. L-am dat în mîinile soției mele și am rugat-o să-i dea drumul afară. S'a mai sbătut el pe la fereastră să mai între înapoi, dar acum oblonul erà închis.....

Ce-a putut, ce ne-a putut să însemne această întîmplare, nu știu. Dar par'că venirea neașteptată a acestui porumbel ne-a adus speranța aproape pierdută. Și la 11 spre 12 Iulie am plecat noaptea la Harcov, ca să aflu vești dela *Pagodină*. Și astfel am primit vestea ofensivei dela Mărăști — începută atunci, — dar din nefericire nu destul puternică pentru ca să contrabalanseze Tarnopole!

Dar, cu toate neplăcerile provenite din pri-

cina lui *Sura Prodan*, cu toate unele obiceiuri ce ne scandalizau, nu putem spune că n'am dus o viață bună și relativ liniștită în această casă.

Prodan, cu toate păcatele lui sociale și cu toată ura lui în contra unuia și altuia (eră și amărît, și poate pe nedrept, sărmanul), era un om al lui Dumnezeu. Era un bătrîn de 63 de ani, mărunț, pleșuv, ras, cu mustața groasă și cu un neg aproape cît pumnul în partea dreaptă a frunții, cu mișcări încete și metodice. „Avea totdeauna apetit“, și ar fi vrut să nu ne lipsească nici nouă. Nu-i pasă de convențiunile lumii și-și făcuse o ambiție, ca, în loc de ghete, să poarte niște tălpi legate cu sfori. În această încălțăminte, m'a luat odată cu el să merg la un concert — e drept într'o grădină de vară. Noroc că i s'a rupt sforile pe drum și, rămînînd cu un picior gol, a trebuit să ne întoarcem acasă. Vorbeam totdeauna cu el românește, ca să se exerciteze și el, dar citeam mereu rusește. Știu că cel mai bun exercițiu l-am făcut după „*Mirandolina*“, de *Goldoni*, într'o bună traducere.

TRIBULAȚIUNI

Două idei mă preocupau în acest timp în legătură cu însărcinarea ce-mi luasem. Aș putea zice, trei, dacă aceasta din urmă n'ar avea și o latură personală. Intîia eră creierea unui mediu, care să ne dea puțința să scoatem un jurnal rusesc cu tendința filoromîină. Față de confuziunea spiritelor din Rusia și de relativa mediocritate a gazetelor rusești, un ziar nou, cu alt spirit și cu o directivă curajoasă și limpede, s'ar fi impus repede într'o societate amețită, care alerga după o directivă, fără s'o găsească. Această lipsă de directivă a fost, după trei luni, triumful bolșevismului: bolșevicii erau singurii oameni, care, oricît s'ar fi părut de absurzi, aveau o calitate, pe care n'o aveau ceilalți Ruși: *știau ce vor*.

A doua, eră creierea unei tribune filoromîine. Gîndul meu mergea să mi se dea dreptul să deschid la Universitatea din Harcov, un curs liber, pe care, pentru doritorii de fran-

țuzește l-aș fi ținut în franțuzește; pentru doritorii de limba germană — și vedem că sînt destui — l-aș fi ținut în nemțește, pînă ce m'aș mai fi întărit în limba vorbită rusească. — Pentru toate acestea, acum, că nu mai aveam legătură cu *Prodan*, trebuia să intru în relațiuni cu cîțiva profesori, dintre care cei mai însemnați erau, — în afară de *Pagodină*, — *Buzescul*, *Glivenco*, *Smit* și *Goldin*, și care, în acelaș timp, mi-erau și mai la îndemîină.

A treia preocupare, cu lature personală, eră în legătură cu trebuința învățaturii mai repede și mai sigură a limbilor streine, și consta, în editarea în rusește a unor cărți de învățat limbile rusă, romîină și franceză, lucrate după un sistem și o metodă nouă, pe care căutasem să le pun în valoare, cînd plecasem din țară. Aveam cu mine corecturile unei cărți de limba franceză și a uneia de limba germană; și aș fi vrut mai întîi să interesez pe unul sau pe mai mulți profesori ruși cu acest sistem și metodă. Eră vorba de a învăța o limbă în *spiritul*, iar nu în *vocabularul* ei, întrebunțînd deci cît mai *puține cuvinte*, dintr'un cerc cît mai *cunoscut* și *repetîndu-se în construcțiuni cît mai proprii limbii*, ce am fi vrut să învățăm.

Pentru întîiul scop trebuia să interesez, mai întîi, cercurile din țară, pe care, prin d-l *I. G. Duca*, ministrul instrucțiunii, le țineam în

curent cu cele ce încercam să fac. Dar acest lucru nu se putea face dela distanță. Unele întrebări, ce pusesem, nu primise niciun răspuns. O călătorie în țară eră absolut necesară, cu atît mai mult cu cît mijloacele, cu care plecasem, erau pe isprăvite, și, în acelaș timp, ardeam de nerăbdare să împărtășesc din viu graiu, și puternicilor zilei, noile mele impresii.

Aceste impresii, într'o lună-două de zile, se schimbaseră cu desăvîrșire. De unde plecasem cu un suflet mic și prizărit față de grandioasa putere a Rusiei celei mari, acum nu mai puteam pricepe cum poporul nostru, atît de inteligent, atît de nobil în simplitatea lui, putuse hrăni admirațiune, față de poporul rusesc. Incepusem să am, cu o putere poate exagerată, simțimîntul că poporul român e înfinit superior celui rusesc.

Astfel, răsfoind o enciclopedie rusească — a lui *Granat*, în 32 de volume, — mă cruceam de ciudăteniile ce găseam într'însa. Mai întîi, articolele erau mai mult de optzeci la sută iscălite cu nume, ce nu erau rusești. Comparînd biografia lui *Goethe* cu a lui *Heine*, — a lui *Goethe* eră disparentă față de aceea a poetului evreu germanizat. Pretutindenți un spirit în care rusismul eră coplesit de semitism. Pe de altă parte, *Prodan* îmi spunea — lucru l-am constatat mai pe urmă, — că cei mai mulți profesori; deși vorbind rusește, sînt

evrei. În Harcov se găseau peste patruzeci de mii de Evrei veniți și așezați în oraș prin venalitatea funcționarilor ruși. Și pe de-asupra, o lipsă generală de autoritate între elementele pur rusești, o dorință generală de a fi stăpîniți de cineva, or'cine-ar fi, și în acelaș timp un egoism strimt, din care ideia de patrie lipsea aproape cu desăvîrșire, și o lipsă de grijă fatalistă pentru viitorul țării. După două luni, am dobîndit impresia, pe care la prima întoarcere din Rusia i-am împărtășit-o lui *Take Ionescu*, fără însă să-l pot convinge, că „Rusia e o țară de cucerit!“

Dar să revin.

Dacă, în ce privește întemeierea gazetei, trebuia consimțămîntul celor din țară, nu tot așa sta lucrul cu cursul universitar și cu metoda nouă de învățat limbi streine. Trebuia deci să amîn chestiunea ziarului, dar cu atît mai mult să activez pe celelalte două, în care bietul *Prodan*, fără voia lui, mă ținuse în loc.

METODA DE INVĂȚAT LIMBILE

Glivenko

De la *Prodan* aflasem că specialistul pentru limbi streine, în Harcov, erà profesorul *Glivenko*, care-și făcuse studiile în Italia, scrisese asupra lui *Leopardi*, știa bine și franțuzește, și fusese director al învățămîntului secundar, la Petrograd, în vremea țarismului. Mă hotărîi să-l vizitez, și, dintru început, căutaiu numai să-l interesez cu cauza romînească. *Glivenko* erà un om de statură mijlocie, blond, cu barba roșcată, simpatie cum nu se mai poate, și par'că cel mai binevoitor ascultător din cîți cunoscusem. Erà puterea lui această bunăvoință — și se folosea minunat de dînsa. Așa m'a putut cumpăra, făcîndu-mă să-mi răstorn înaintea lui, ca vinul într'un pahar, tot sufletul meu de român, care suferea pe țarmuri streine și care crezuse că găsise omul ce l-ar fi putut ajuta. *Glivenko*, cu care am stat de vorbă ceasuri întregi, se arăta că ia parte la toate pă-

surile mele. Au fost clipe, în care, povestindu-i nenorocirile noastre, îmi veneau lacrimi în ochi. Mi-l credeam amic decînd lumea, și mi se părea că trebuie să-i spun tot. Ca literat ce eră, i-am vorbit cu căldură și fără cumpăt de *Eminescu*, de *Creangă* dar cu deosebire de *Caragiale*, asupra căruia, cu un an mai înainte, făcusem cu studenții, o jumătate de an, lucrări de seminar, în care dovedisem că este *comicul cel mai pur*, deși nu cel mai amplu și mai adînc, dintre comicii lumii. Și mi se părea așa de ușor să întreprind o traducere a autorilor noștri în rusește, cu ajutorul lui *Glivenko*. Ba, cînd am plecat dela el, mi se părea că sîntem atît de amici că puteam să-i spun în glumă, făcînd aluzie la originea streină a celorlalți profesori și la aparenta lui compătimire pentru dureri streine: „Slavă Domnului că am găsit în sfîrșit și un rus“! Dar el, surîzînd, mi-a răspuns: „Nu se știe!“

Tot așa de bine m'a primit și a doua oară cînd am căutat să-l fac tovarăș la editarea metodei mele de învățat limbi străine. Atunci mi-a dat o broșură a sa în care preconiza — și cu drept cuvînt — că o limbă streină în școala secundară trebuie învățată, pentru ca elevul să se folosească de autori străini, și deci, mai mult s'o citească, decît s'o vorbească. Căci, căutînd să prinzi doi epuri, nu prinzi niciunul. Dar, deși s'a părut că se interesează mult de metoda mea, — cînd a fost vorba să înfăptuim

ceva, m'a îndreptat la un profesor secundar, căruia îi trecuse corecturile mele. Purtarea lui *Glivenko*, care a treia oară nu m'a primit; pretextînd că e bolnav, — mi-a și trimis de-altminteri o scrisoare, pe care o transcriu în notă ¹⁾ — și care a evitat să mă invite la școala lui de limbi streine, cînd s'au reînceput cursurile, mi-a rămas o enigmă și pînă azi. Totuși, puteam face — și fac și acum — oarecare hipoteze. Rusul e milos din fire și e gata să facă pe samariteanul milostiv, dar cu o condiție: să te pui sub administrația lui. Rusul nu poate suferi superioritatea, — și orice laudă a altui neam, el o ia ca o insultă pentru propriul lui popor. Și mă întrebam: nu cumva făcusem greșeala de a vorbi prea mult de calitățile neamului meu și de frumusețile literaturii noastre? Ori, poate, *Glivenko*, timid ca și *Bubnov* — și întrucîtva și *Pagodin*, — trebuia să stea într'o rezervă cuminte față de inițiativele ce propunea un strein, cu scop de a mări prestigiul unei țări, pe care altminteri, pînă atunci,

¹⁾ Monsieur, Je ne puis pas vous faire connaître l'adresse de Mr. Chor, parceque je ne le (la) connais pas. Mais vous le trouverez à notre gymnase (Soumskaia, vis-à-vis de „*Južnii Kray*“), lundi de 9 à 11 heurs, matin. Le meilleur sera de venir le voir à 9 h. ⁴⁵. quand il aura un quart d'heure libre entre deux leçons et pourra parler avec vous de votre livre, qu'il trouve très interessant. Je suis bien mécontent que je dois rester au lit et pour cela je ne puis pas vous voir. Mais j'espère que rous aurons encore des occasions pour causer des langues et de la littérature.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

I. Glivenko.



o disprețuise. Oricum ar fi, *Glivenko*, mi-a rămas în suflet ca o floare frumoasă, mâncată în adâncul caliciului de-un verze. M'am mulțumit că, cu multă greutate, — făcînd două-trei drumuri — ba la el, ba la profesorul secundar, la care mă îndreptase și care nu era mare treabă de capul lui, — mi-am putut scoate corecturile, ce i le dasem în cercetare, și, renunțînd deocamdată la ideia editării în rușește a metodei mele, mi-am concentrat puterile în direcțiunea celei de-a doua idei: cursul universitar.

PREGĂTIREA CURSULUI LIBER:

Pagodină—Buzescul—Smit.

Cu patru oameni, mai cu seamă, trebuia să vii în contact, pentru acest scop.

Cu unul — *Pagodină* — venisem în contact destul de viu, dar numai relativ la chestiuni de presă. Om energic, sincer și neastîmpărat, — înalt, cu fața rotundă și brună, — eră amestecat mult în afacerile bisericești, și, înainte de a pleca pentru prima oară în țară — pe la 7 August — de-abia i-am putut vorbi. Se făceau niște alegeri eparhiale pentru un congres la Moscova, — și redacția lui eră cartierul general al mișcării. Eu bănuisem după comunicatele rusești victoria noastră dela Mărășești și acum, indignat, veneam să mă plâng că presa rusească subtilizează succesele noastre, probabil pentru că Rușii au gîndul să facă „pace separată“. Ii spuseiu durerea sufletului meu, iar el mișcat, îmi zise: „Ia condeiul și scrie!“ Dar eu îi ripostaiu: „Cum, eu, în Rusia, să

atac pe Ruși?“ și el înțelese situația delicată, în care mă găseam. Imi cerû o schiță a articolului, ce aș fi voit să se publice. I-o dădui, arătîndu-i și bănuelile mele în privința bătăliei dela Mărășești, cum Romîinii mereu sînt arătați ca respinși și bătuți, deși, studiind localitățile, reeșea că Romîinii erau „respinși“ la sudul localităților, pe care le ocupaseră mai înainte.

Atunci am văzut că *Pagodinû* e și om de inimă și om de cuvînt. Cînd m'am întors din țară, am văzut că, îndată ce-am plecat, el și s'a pus să scrie în favoarea noastră, un articol: „E cu puțină pacea separată“? Acest articol, pe care l-a publicat în „Viața rusească“ dela 12 August, începe astfel:

Cînd acum un an armata romînească, după ofensivă, a trecut în retragere și a trebuit să-și părăsească aproape întreg teritoriul, toți nu mai încetau cu glumele și ironiile la adresa ei. „Concertul romînesc“ „romînașii“, iată cum mergea vorba în societatea noastră în contra armatei romînești nefericită și efectiv puțin pregătită.

Și continua, vorbind de cele ce se întîmplase între „Ocna și Siret“, în modul următor:

Norodul rusesc, smulgînd lanțurile absolutismului și devenind el însuși stăpînul destinului său, numai el singur poartă răspunderea viitorului său. Ce s'a întîmplat e tuturora cunoscut. A trecut un an dela unirea Romîniei cu Rusia, și armata romînă, renăscută, în con-

tra căreia sînt îndreptate avalanșele regimentelor germane, care atacă între Ocna și Siret, apără strălucit fiecare brazdă de pămînt. In-suși Regele Romîniei împreună cu ostașii săi se găsește amenințat în fiecare zi grație des-tuilor spioni, care transmit nemților locul unde regele se află. Dacă armata romînească va fi avut vreo vină, și-a răscumpărat-o în mod stră-lucit acum vărsînd sîngele eroilor, care, ca lei, se luptă cu forțele vrășmașe covîrșitoare în număr. E adevărat, și oastea romînească dă cîteodată înapoi, dar aceasta se întîmplă cînd vecinele trupe rusești, părăsese fără luptă po-zițiile și se retrag la partea sedentară...”

Nici un alt rus n’ar fi putut avea o atitudine mai romînofilă. Simțise, după Mărăști și Mă-rășești, că poporul romîn, dacă nu e o putere mare, e un mare suflet. Dar, firește, trebuia tot un suflet mare ca s’o simtă!

Ce va mai fi făcînd acum, după zece ani, acel suflet, în mijlocul barbariei bolșevice? Mi s’a spus de curînd că ar fi profesînd la Praga. L-am căutat zadarnic; am aflat că e profesor la Belgrad. Va fi fiind și-acolo? Tristă soartă pentru un om, care iubindu-și țara, cum rari o făceau, putea să fie drept și cu altul!

De la *Pagodină* am primit îndrumările pen-tru eventualul meu profesorat la Harcov, — și el m’a trimis la *Buzescul*.

Buzescul eră, cum am spus, moldovean de-ai lui *Cantemir* și se vedea aceasta și din figura lui. Deși om de peste 60 de ani, avea un obraz

trandafiriu. Fața albă și prelungă și purtînd un barbișon, care aducea cu al lui *Maiorescu*, eră blîndă și simpatică. Cu un aer primitiv, cînd i-am spus că sînt român, am surprins o înduioșare în ochii lui. Nu știa să vorbească franțuzește, dar înțelegea; întocmai cum stam și eu cu ruseasca. Și astfel am vorbit poate un ceas, el în rusește, eu în franțuzește, și ne-am umplut sufletul unul de altul. Eră profesor de istoria greacă, și, pentru lupta culturală mondială, primise de la Academia din Petrograd însărcinarea de a face un istoric al tuturor *descoperirilor rusești pe terenul istoriei antice*. Imi arătă manuscrisele și-mi vorbî mult de specialitatea lui, pe care se vedeă că o iubește cu patimă. Imi promise tot sprijinul în chestiunea cursului liber, ce intenționam să țin la Universitate, iar la despărțire, pe pragul casei lui, curate și liniștite, așezată la un colț de stradă, ne-am înbrățișat ca frați. Nu l-am mai văzut. L-am felicitat de anul nou, după ce veniseră bolșevicii și se închisese Universitatea. Mi-a mulțumit printr'un bilet, pe care-l țin și astăzi, cu scriitura lui fină, pîrînd, fără să fie, latinească. Un prieten ne-a vestit că anul trecut a murit!

În Harcov sînt două universități, una, în mijlocul orașului, universitate veche, pentru studenți; alta, afară din oraș, datînd de cîțiva ani, pentru studente. Fiecare, cu cîte trei mii

de auditori. Profesor de istoria artelor la Universitatea de băeți și rector al Universității de fete, erà profesorul *Smit*, bărbat de 40 de ani, în toată puterea intelectualității lui, celebru pentru oratoria și știința lui și gelozit grozav de soția lui, care-i pîndea cărările spre Universitate. Erà un bărbat oacheș, înalt și svelt; ținuse conferințe în franțuzește la Constantinopol, unde stătuse patru ani, și scrisese de curînd o carte „Zaconii Istoriei“ („Legile istoriei“), în care căuta din studiul evoluției operei de artă să scoată legi, pe care să le aplice și la viața politică și socială. Un exemplar cu semnătura lui îl am și eu, și pe el m'am exercitat în stilul rusesc înalt al cercetărilor științifico-literare cum e cel din această carte. *Prodan* zicea că *Smit* e evreu, deși îl chema *Teodor*; nici ortodoxul *Pagodina* nu-l putea suferi. *Smit* spunea însă că e de origine germană, că a fost protestant, dar acum e ortodox. După prestanță însă n'avea nimic evreesc, dar nici rusesc. Era *un om*, căci așea inimă largă și sufletul deschis la idei. Erà caracteristic felul său de a judeca lucrurile de actualitate. El prezidase congresul, în care *Prodan* fusese anatemizat; dar n'avea nicio animozitate în contra lui. Primea revoluția, dar o judeca, pentru că nu știa în cotro merge. „Sînt aiurit, și-o spun drept. Pînă acum știm ce-am făcut, dar de-acî încolo nu mai știm nimic: e o mare zăpăceală“. Cumpătul lui și marea lui repu-

tație științifică l-a adus la Comisariatul poporului pentru muncă. Ziaristul *Cazana*, care-l vizitase mai anii trecuți la Moscova, îmi spune că l-a văzut privind într'o odae neîncălzită și avînd, ca ușier, o femeie sărmană cu un copil în brațe. Din ultima formație a Comisariatului poporului, văd că nu mai face parte. Moderațiunea și limpiditate spiritului său nu se vor fi potrivit cu noua evoluție a regimului rusesc.

Dacă, în aspirațiunea mea de a ține un curs liber la Universitate, mă vor fi ajutat din culise, de sigur, *Buzescul* și *Pagodină*, *Smit* m'a ajutat însă sufletește cu felul său de a privi lucrurile de sus și de a nu fi fanatic în idei. Mi-aduc aminte cît de bine ne-a primit, — pe mine și pe soția mea — el cu soția și fetița sa, *Polina* — un tip nervos extraordinar — în „dacea“ (vila) ce închiriasse în *Kocetok*; cum m'a însoțit aproape tot satul pe cărarea din marginea pădurii — el cu capul gol, cum se purta — cu mai mărunț și mergînd pe lîngă el, și cîte chestiuni de artă și literatură n'am vînturat împreună pînă la căsuța, lipită pe jos cu lut, ce închiriasem la *Macarenka*; și cum a primit cu un fel de respecte teoriile mele filosofice și literare, deși pe atunci nu erau încă îndestul de bine închegate.

De sigur că, dintre toți profesorii ce am văzut în Rusia, *Smit* era cel mai european și singurul, cu care puteam avea o comunitate spirituală mai vie. Și, deși ne despart 10 ani de

zile, mă simt și acum prietenul și obligatul lui, mai cu seamă și printr'altă împrejurare.

Confundînd, ca toții istoricii artei, produsele arheologice și etnografice cu cele artistice, *Smit* studiasse și prinsese anume caracteristice, ale „artei“ ucraine și ale „artei“ bulgărești. Simțea însă o lacună între ele; nu cumva trăsură de unire între o „artă“ și „cealaltă“ va fi făcînd-o „arta“ romînească pe care n'o cunoștea? Această nedumerire mi-a împărtășit-o de mai mulțori, și eu, aducîndu-mi aminte că avem colecțiuni de cusături, de vestminte, de deseneuri pe ouă, de sculpturi pe troițe pe la porți, pe toiage și pe furci de tors, etc., și alte manifestări de „artă“ etnografică, — i-am promis o colecțiune de acestea, cînd vom intra în vremile păcii. Ba, în zelul meu, credeam că e posibil să-i aduc așa ceva, chiar și cînd mă veiu duce în țară de-a doua oară. Dar n'a fost cu putință să-mi îndeplinesc făgăduiala atunci, — iar starea de pace între noi și Rusia încă n'a venit, ca să mi-o pot îndeplini acum.

În afară de acești profesori, am căutat să mă pun în relație și cu alții. Decanul facultății, *Sumțov*, nu știa decît rusește, și i-am lăsat numai o carte de vizită; *Goldin* știa franțuzește, ne-a primit în casa lui, și la *Kacetok*, și la *Harcov*, dar nu mi-a lăsat nici o impresie deosebită, nici el, nici Secretarul Facultății (care în Rusia e un profesor), nici privat-docentul *Ritter*.

Astfel mi-am pregătit terenul ca să pot ține, la deschiderea Universității, un curs liber despre noi, despre țara și literatura noastră. Dar trebuia pentru pricinile spuse mai sus, să plec în țară.

PRIMA VENIRE IN ȚARĂ

În acest drum către țară, mi s'a întâmplat episodul ce-am povestit mai sus cu „Rușii răbdători la rușine“ și-acum aflu, pe o carte de vizită, nu numai numele bătrînului rus-evreu din Odesa care făcuse haz de vorba mea: *Iosif Climentevici Gheldū*, dar și locuința lui din Odesa, unde mă invita să viu: Koblevskaia ulitza 38 d. K̄vartir 3, telefon 58/72.

După ce m'am deșteptat din somnul, pe care mi-l procurase cu zelul său, *Gheldū*, m'am trezit deodată înconjurat de un auditor de ambe sexe destul de ales, toți curioși să afle cîte ceva despre Țara Romînească și literatura ei. Un tînăr mă întrebă, dacă nu voiu ține cursuri la Harecov, iar un altul, probabil fiu de bogătaş, căci avea inele și ceasornice de aur, cînd m'am despărțit de întreaga companie la Razdelnaya, a ținut morțiș să nu lase pe hamal să-mi ia valiza, ci mi-a luat-o el și mi-a purtat-o în

spinare aproape cincizeci de metri pînă la stație. Iar aceasta, cred, nu provenea atît de la calitățile mele personale, cît de la titlul de profesor universitar, care, precum se vede, avea mare vază în Rusia veche.

Pe drum, bucurie, și din ce în ce mai mare: Mă întâlneam cu trenuri întregi de prăzi luate la Mărăști, de la Nemți, și pe fețele soldaților romîni, ce păzeau trenurile, o lumină, în care se resfrîngea gloria de la Mărășești, — bătălie sfîrșită de trei-patru zile. Cînd am ajuns pe podul de pe Nistru, o întîmplare — pe care am interpretat-o simbolic — îmi surprinse sufletul. Trenul ce venea din Rusia — trenul meu — se încrucișă pe pod cu un tren sanitar, ce venea din România, și amîndouă stătură, unul lîngă altul, mai mult de o jumătate de oră. Era pe vremea cînd, după Tarnopole, luase Comanda *Kornilovă*, care introdusese, pentru dezertorii cu nemiluita de pe frontul rusesc, pedeapsa cu moartea. „Jos *Kornilovă*“ („Dalo *Kornilovă!*“) strigau din vagonul de alături soldații ruși care, fără arme, mergeau spre front. „Jos *Kornilovă!*“ răsuna din celelalte vagoane de la urmă. Atunci, — acolo, pe puntea de peste Nistru, în tăcerea serii care cădea, s'a auzit, din trenul sanitar un glas: „Dece strigați „Jos *Kornilovă*? Să vă fie rușine!“ Eră vocea probabil a unui ofițer rănit, care, în cămașa albă la fereastra vagonului, începù să peroreze: „Știți voi cine e *Kornilovă*? Este o-

mul care va reda onoarea Rusiei, terfelită la Tarnopole. Știți voi în ce hal e castea rusească? Detașamente întregi se retrag fără luptă de pe front, și, de n'ar fi fost Romîinii, de care ne băteam joc, peste puțin Țara rusească ar fi căzut în mîna Nemților. Dar ne-au scăpat romîinii“. Sgomotele de „Daloii *Kornilovă*“ încetară; iar în sufletul meu, prin partea mistică, a răsărit, ca o floare, o siguranță. Recunoașterea eroismului romînesc pe podul de peste Nistru, dintre Basarabia și Rusia, — de către un rus rănit în fața unei oștiri rusești, eră pentru mine un semn că Basarabia, vrînd-nevrînd, va fi a noastră. Acest fapt, unit cu impresia de descompunere a Rusiei și a armatei rusești, m'a făcut să-i spun d-lui *Duca*, după ce am ajuns la Iași: „Nu mai trimiteți degeaba propagandiști în Basarabia: Basarabia ne va cădea în gură ca un fruct copt“.

Iășii erau într'o stare sufletească în care bucuria se îngîna cu întristarea: bucuria pentru că atacul Nemților dela Mărășești dăduse greș, și armata noastră se reabilitase acolo strălucit, ca și la Mărăști; întristarea, pentru că devenea din ce în ce mai evident că Rușii nu mai puteau fi ținuți pe front și că lașitatea lor ne va pune, mai curînd sau mai tîrziu, într'o situație gravă... Se înțelege că, guvernul cu greu s'ar fi învoit să mai susțină un ziar sau o revistă în Rusia, cu atît mai mult cu cît multe

din excelentele forțe, ce ne-ar fi putut fi de folos în această întreprindere, luaseră drumul pribegiei în Franța. Cu toate astea, făcînd apel la forțele disponibile și disciplinabile (căci era nevoie de o unitate de acțiune) am încercat să fac o propunere, pe care o rezum în următoarele:

1. Pentru o eventuală revistă rusească în spirit romînesc, în Harcov, eră nevoie de cunosători în ale artei romînești. Mai la îndemînă erau *Costin Petrescu*, pictorul, și *Alexandru A. Naum*, conferențiar de istoria artelor la Universitatea din Iași, și pe dînsii îi propuneam să mă însoțească în Rusia.

2. Pentru urmărirea publicațiilor rusești eră nevoie de romîni care știau rusește. Prin relațiile ce aveam, cunoșteam doi, de care ne-am fi putut servi: pe un domn *Munteanu*, ce eră la Kiev sau la Elisabetgrad, oraș ce cuprindea mulți pribegi romîni; pe profesorul *Costin*, care ținuse de cu iarnă lecțiuni de rusește la Universitatea din Iași; precum și pe surorile *Aurelia* și *Henrieta Sachelarie*, care de un an de zile învățau, cu un profesor special, limba rusă.

3. Pentru însăși redactarea revistei propuneam pe *Mihail Sorbul*, *Făgețel* și pe profesorul *Soricu*; în fine,

4. Pentru redactarea articolelor științifice propuneam pe Dr. *Constantin Poenaru-Căpulescu* și pe răposatul popularizator în chestiuni filosofice, *Gh. Aslan*.

Dar, cum spun, preocuparea cea mare întuneca pe cele mici. Dacă Rușii plecau de pe front, de ce folos mai putea fi un ziar sau o

revistă, care să susțină cauza română, față de
opinia publică rusească? Așa că propunerea
mea, făcută înainte de a ști ce se petrece pe
front, a rămas o simplă propunere. Misiunea
ce-mi luasem devenea din ce în ce mai iluzorie;
iar încercarea de-a ține un curs liber la Uni-
versitatea din Harcov rămânea singura în pi-
cioare, dar devenea o chestie mai mult perso-
nală.

REVIRIMENTUL PRESEI RUSEȘTI

Din această pricină, nu-mi putea fi indiferentă, nici opinia rusească în cercurile în care mă mișcam, nici puțința ținerii unui curs la Universitate. De aceea la întoarcerea în Rusia, (23 August st. v.) când mi-am luat cu mine și băiatul, — pedeoparte urmăream cu atenție ziarurile rusești și mă simțeam fericit că nu mai întâlneam în ele nimic defăimător pentru noi; iar pe de alta, prin vizitele, ce făceam profesorilor în Kocetok și Harcov, dobândeam din ce în ce mai mult convingerea că voiu avea posibilitatea să deschid, în Octomvrie, cursul meu liber.

Ba în acest timp, am avut și marea bucurie, să citesc în „*Marginea de sud*“, unde *Unkovskii* ne calomniase, un articol plin de elogii la adresa noastră (7 Sept. 1917). Era scris tot de *Unkovskii*, pe care-l combătusem, cu două luni înainte, în „*Viata rusească*“. Articolul era intitulat „Din România“ (Izū Rumîniū), era scris la Iași și începea astfel:

Armata romînă a renăscut întocmai ca pasărea Fenix din cenușa sa.

Și, după ce enumăra defectele de armament și de tactică, ce armata noastră era nevoită să aibă în prima parte a campaniei — însă o enumerare fără exagerările și fantaziile din articolul, pe care căutasem să-l desmint — *Unkovskii* continua:

Și iată că armata romînă a renăscut. O adevărată metamorfoză.

Azi armata romînă este perfect capabilă să lupte, admirabil disciplinată și nu mai are niciun neajuns, nici în ce privește muniția, nici în ce privește armele, nici în ce privește hrana.

Toate neajunsurile au fost nimicite. Artileria e la înălțime.

Infanteria merită toată lauda.

Romînii sînt viteji cum nu se mai poate și luptă ca leii. Acum cînd Germanii amenință să le ia și a treia parte din teritoriul ce le-a rămas, ei mor fanatic și țin în loc pe vrășmaș. Mor, dar nu se predau. Ei luptă pentru brazda ce le-a mai rămas, tot așa de furioși ca și lupoaica cînd i se ia cel din urmă pui.

Și mai departe:

Romînia luptă o luptă eroică. Pe viață și pe moarte. Acum Romînia după luptele din Iulie și August poate fi numărată în grupa popoarelor ce au suferit, și au lăcrămat — la un loc cu Belgia, Serbia, Muntenegru.

Am văzut răniții romîni ce umplu spitalele, care, cu ochii strălucitori, arzînd cu fețele lor entuziasmate, îmi spuneau:

— Ah de m'aş face sănătos să mă duc iar la luptă! Acum orice ceas trebuie pus în slujba ţării. N'avem decît un gînd, să luptăm şi să murim. Ne e drag să ne dăm viaţa. E grozav să stai în spital fără să faci nimic, tocmai cînd ne cheamă ţara şi ne cere ajutor.

Şi sfîrşeşte:

Inchinare ţie pînă la pămînt, Romînie, pentru suferinţele şi pentru soarta ta eroică!

Un asemenea articol din partea unui Rus, — şi încă a unui Rus care spusese tot răul despre noi — nu putea să nu mă entusiasmeze. M'am dus la Harcov şi l-am citit centrului romînesc, pe care, sub direcţia d-lui Dr. *Motaş*, decanul de azi al Facultăţii veterinare, îl făcea misiunea bacteriologică a d-lui Dr. *I. Cantacuzino*. Cu toate neajunsurile ce pătineau de la Ruşi, doctorii şi profesorii mobilizaţi în această misiune — *Borcea*, viitorul ministru, *Mihăeşti*, *Ciucă*, *Zota* — s'au entusiasmă şi ei de acest articol, şi ne-am propus să mergem o delegaţie, să mulţumim în mod oficial, redacţiei gazetei. Crezînd-o mai amabilă acum, am descris — ca să fie publicată în coloanele ei, aşa cum aflasem ce putusem afla, — bătălia dela Mă-răşeşti, şi, pe-o ploae torenţială, ne-am prezentat la redacţie, în mare ţinută. Ne-au primit Directorul şi mai mulţi redactori şi, la vorbele noastre măgulitoare, ne-au răspuns cu aceeaşi monedă. Dar n'au mers mai departe. Articolul

nu l-au publicat, cu toată făgăduiala, iar despre actul nostru, n'au publicat decît o notiță la rubrica „Cronica locală“, pe care o transcriu aci:

Delegația romînească. — Redacției ziarului „*Marginea de sud*“ i s'a trimis din partea coloniei romînești din Hareov, și a membrilor misiunii sanitare *Cantacuzino*, — o delegație. Căpetenia delegației, d. *Mihail Dragomirescu*, profesor la Universitatea din București, într-o cuvîntare în limba franceză, a mulțumit ziarului, pentru relațiile veridice, ce-a publicat în privința întâmplărilor din Romînia. Delegația și-a exprimat credința că prietenia dintre Rusia și Romînia născută din lupta cu inamicul comun va crește spre fericirea ambelor popoare.

Notița e caracteristică. Nimic despre ce ne au răspuns și ei; nimic despre victoria dela Mărășești. Ploconirea noastră pentru gazeta lor — și atît. Ca să publice și articolul meu, așteptau de sigur și altceva. Nici la „*Viata rusească*“ articolul n'a putut fi publicat: prea lăuda pe Romîni! Deoparte interesul; de alta exageratul amor propriu.

Pe la începutul lui Octombrie citesc, cu o indignare fără pereche, „nacazul“ lui *Scobelov* făcut în Constituanta rusească, în care tuturor popoarelor se recunoștea mici drepturi, la facerea păcii, afară de Romîni. Am scris un articol „Romînia așteaptă dreptate“ pe care aș

fi vrut să-l public, și rusește, și românește, la întoarcerea mea de a doua oară în țară. Dar propunerile lui *Scobelov* au fost îndată respinse de Aliți, și articolul meu, ne mai avînd nici un obiect, a rămas nepublicat.

Este ultima încercare de publicistică. Pe la sfîrșitul lui Octomvrie s'apropie de Ucraina domnia bolșevică. Ziarele burgheze și socialiste sînt întii lovite; apoi silite să-și schimbe titlul și în sfîrșit suprimate. Palatul „*Margini de sud*“ este mai întii rechiziționat, apoi confiscat pentru locuințele proletarilor. Apar alte gazete, cu ai căror conducători nu mai am niciun contact. Și astfel nu-mi rămîne decît să culeg informațiuni, pe care, după cum făgăduisem, le trimit în pachet, *Ministrului Titulescu* în ziua de 6 Decemvrie. De-atunci, în colo, instalîndu-se bolșevicii, apoi Nemții la putere, nu mai pot face nici aceasta.

Dar am luat-o mult înainte cu povestirea. Să ne întoarcem.

DOCENTURA

În cursul lunii Septembrie, credeam încă posibil — ca și profesorii Universitari — că această instituție va funcționa, și eu voiu putea să-mi deschid cursul liber, la care, cu toate încercăturile politice, nu renunțasem. Pe la începutul lui Octombrie, în adevăr, Consiliul Facultății, printr'o adresă, mă înștiințează la Kacetok, unde continuasem să locuiesc, că, pentru a se lua o hotărîre în privința mea, trebuie să-i trimit *curriculum vitae* și titlul *operelor mele*. M'am prezentat Secretarului Facultății, care, cum am spus, acolo e un profesor, și, dîndu-i ceeace mi se ceruse, îi mai spusei că, de mă voiu duce în țară, voiu aduce și unele din lucrările mele. Dar și fără lucrări, la întoarcerea mea de-a doua oară din țară (14 Noembrie 1917), primesc o adresă, prin care Consiliul Universității din Harcov, nu numai îmi dă voie să țin *cursul liber*, dar îmi recunoaște și calitatea de *privat-docent* al Facultății. Adresa

din 11 Nov., 1917 este formulată în modul următor:

Domnului Profesor al Universității din București, *Mihail Dragomirescu*.

Printr'aceasta avem onoare a vă aduce la cunoștință că în ședința Consiliului profesoriilor Universității din Harcov din 2 Nov. 1917, sînteți primit în numărul privat-docenților Facultății istorico-filologice a Universității din Harcov.

Subscriși: Decan: *Sumțovă*, Secretar: (indescifrabil).

În vremea aceasta însă se iscă luptă între unii dintre profesori, care vor să ucrainizeze Universitatea, și între majoritatea, care se opune; și, în acelaș timp, Consiliul Universității face o încheere, admirabil motivată, în contra bolșevicilor. Acest act aduce imediata închidere a Universității, — și cu ea orice speranță de a deschide cursuri filoromîne în Harcov, — e dusă.

ULTIMELE INCERCĂRI

În timpul celei de-a doua întoarceri în țară, în afară de salariul meu, am mai fost ajutat cu 1000 de lei (oarecare gazetari plecaseră în Franța cu câte 30.000 de lei), pe care îi cerusem pentru a mă putea abona la ziare și a scoate din ele știri, ce ne-ar fi putut fi folositoare. Ministrul *Titulescu*, către care făcusem cererea mea, a fost totuși foarte mirat, când a primit pachetul, în care se găseau tradus știrile cele mai însemnate pentru noi din diferite gazete rusești. Aceste știri le grupasem în șapte capitole: I. Maximaliștii și progresele lor; II. Cazacii și Ucrainii; III. Rușii și Românii; IV. Politica externă; V. Politica internă; VI. Opinii ruse asupra Rusiei; și VII. Văzute și auzite. Iar ziarele din care făcusem extrase erau: 1) *Novaia Jiznă* („Viața nouă”) a lui *Maxim Gorki*, care combătea atunci pe maximaliști și apărea în Petrograd; 2) „*Ruscoe slovo*” („Cuvîntul Rusesco”); 3) „*Ranee Utro*”

(„Desdedimineată“); 4) „*Ruscaia Vedemosti*“, („Vestitorul rus“) toate aceste din urmă apărînd în Moscova; „*Odescoe Novosti*“ („Vestii din Odesa“) de la Odesa; „*Kievaskaia Mislî*“ din Kiev; și „*Jujnîi Krai*“ și „*Ruscaia Jiznî*“ din *Harcov*.

Dau mai la vale dintr'însele cîteva extrase mai caracteristice.

Din „*Novaia Jiznî*“ (după notele stenografice luate după discuția „Comitetului executiv“ al „Sovietului, soldaților și lucrătorilor“ din Petrograd), cuvintele lui *Lenin*u:

Presă burgheză ne învinuște că noi propunem armistițiu separat. E o minciună sfruntată. Noi dorim să încheem armistițiu cu toate popoarele în războiu fără excepție. Partidul nostru niciodată n'a declarat că va face pace imediat. Noi am spus numai că *vom propune imediat pacea și că vom publica învoelile secrete...* „Noi am dat soldaților dreptul numai să înceapă convorbirile despre armistițiu, dar nu să facă armistițiu. Noi sîntem încredințați că *regimentele*, ce vor conduce negocierile, o vor face cu toată *prudența tehnică...*“ „Prin apelul nostru către soldați, noi *n'am slăbit frontul* din contră numai am întărit simțimîntul de *proprie disciplină* și de capacitate de a rezista“.

Din „*Ruscoe Slovo*“:

Noi vorbim de Rusia: ce să facă Rusia, cum să trăiască Rusia și cum să fie guvernată Ru-

sia; dar nu vedem punctul capital — că *Rusia nu mai există*. Ea a dispărut ca un vis. E doar o colosală țară cîmposă, răscolită de explozii și bombe și așteptînd pe cel d'ntîi venit s'o ia. Acum nu e a nimănui. Și chestia e numai ce bucată să ia cutare sau cutare stăpîn.

Din „*Russcaia Jiznă*“:

Din rapoartele locale, făcute la adunările zemstvelor orășenești în Petrograd, reese că pretutindeni în Rusia domnește un fel de psihoză epidemică a bolșevismului. Majoritatea arată acelaș tablou despre violențele și faptele maximaliste: închiderea gazetelor, arestări, numire de comisari dintre persoane suspecte... absolut dispreț pentru libertatea cuvîntului și întrunirilor.

„*Kievskaiia Misl'*“ (12 Nov. 1917) relevă contradicțiunea între recunoașterea autonomiei Basarabiei de către „Rada“ („Adunarea constituantă ucrainiană“), și între pretențiunea sa de a numi pe șeful ocolului militar în care intră și Basarabia.

Din „*Russcaia Jiznă*“ prin pana lui A. Pogodin:

„Romînia care s'a dat pe mîna Rusiei într'un mod atît de primejdios, atragînd-o în răsboiu, pentru ca apoi s'o asvîrle în îmbrățișarea de „fraternizare“ cu Nemții, iar în armata romînă să semene dezordinea și bolșevismul — nu *astăzi*, dar *mîine* ne va declara răsboiu și va lăsa să treacă, peste teritoriul său și peste Basarabia, ce i-a fost promisă,

armata germană spre Odesa și spre Marea Neagră, care nu ne va mai face nicio trebuință. Iar de altă parte, Japonezii, Chinezii și Americanii vor pune mîna pe drumul de fier de la Sivirsc, pe câmpiile și fluviile Siberiei. În cîteva luni pămîntul rus va fi devenit o dominație vacantă, pe care va putea pune mîna orice prim venit. Iar, printre ruinele rămase înaintea marelui edificiu, se vor bate unii cu alții, lipsiții de rușine, care au prădat Rusia“.

Aceste extrase, împreună cu alte multe, erau urmate de o părere învăluită, care se vede n'ă făcut *nicio impresie* în cercurile de la Iași, fapt, care mi-a dat dovada că oamenii noștri politici cunoșteau prea puțin din lucrurile rușesti și se luau după atmosfera ce o făceau Rușii gălăgioși din Iași.

Ukraina eră sfîșiată de două curențe: unul *național*, produsul agitațiilor austriace de dinainte de răsboiu, care eră factice și avea expresiunea trecătoare în „Rada“, adunarea constituantă ucrainiană din Kiev; al doilea, curentul *social* maximalist, care constituia realitatea și cuprindea pe toți oamenii de voință și inițiativă din Ucraina. Noi, în Moldova, printr'o ciudată uitare a originii lucrurilor, ne împrietenisem cu curentul național ucrainian, *creațiunea austriacă*, și nu numai noi, dar și Aliații țineau la restabilirea Ucrainei, fără să ne dăm seama, dacă *atunci* lucrul era posibil. Ne aliasem cu iluzia, iar nu cu realitatea. Această realitate era reprezentată prin maximaliști,

care nu vrusese să primească (ca și noi) pacea de la Brest-Litovsk și care voia să se împotrivească Nemților, și interesul nostru, dacă n'ar fi fost legat de al Aliatilor, cerea să ne aliem cu Bolșevicii ukraiini în contra Germanilor. În acest caz, Austriacii nu s'ar fi putut coborî pînă la Odesa tăindu-ne drumul spre Rusia, și nici Nemții n'ar mai fi putut cuceri, cu cîteva diviziuni, întreaga Ukraină într'o lună de zile. Dar noi eram legați de Aliați, și Aliații erau legați de Ukrainii austriaci ai lui *Vincentko*. Ce puteam face?

Ori cum ar fi, fapt este că dela data de 6 Decembrie, 1917, n'am mai putut trimite nimic în țară. Domnia bolșevică se apropia, iar, după ea, domnia germană. De-acum misiunea mea publică era terminată, și începea viața particulară, pe care poate o voi povesti altădată.